

ОДНОС СОЦИОЛОГИЈЕ И НАУКА ОДБРАНЕ

Илија Кајтез*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Човеку је требало много напора, времена, знатижеље, стваралачког немира и плодне патње да досегне поља и звездани свод света наука. Наука је моћно, стваралачко и развојно оружје људи у спознаји тајне човека, друштва, природе, историје и многоструког света на један рационалан, логичан и релативно објективан начин, где се људска плодна, креативна и увек отворена спознаја и мудра мисао пробијају кроз противречну, слојевиту и загонетну природу свих створених ствари, друштвених феномена и космичких појава, јер добро рече мудри грчки филозоф „природа воли да се скрива“. Према критеријуму природе објекта, науке се деле на две основне групе: друштвене и природне. Академик Михајло Марковић у свом чувеном делу *Филозофске основе наука* истиче да „предмет науке нису ствари и процеси као такви већ проблеми који су у вези са овим стварима и процесима и постављају се пред човека у светлости његових практичних потреба, претходних знања и методских инструмената којима располаже“.

Нас интересује однос социологије према посебним социологијама, а посебно према војној социологији. Много је недоумица и антиномија, а наша анализа и, надамо се, плодна синтеза треба да понуде адекватне одговоре на ове нимало једноставне дилеме и проблеме о наукама одбране и њиховим односом према социологији и њеним посебним дисциплинама, које су својим предметом окренуте ка проучавању друштвених феномена армије, рата, оружане борбе, војне организације и других врло значајних друштвених појава у оквиру армије. Према нашем мишљењу, кључне теме и области интересовања са којима би требало да се суочи војна социологија код нас, као дисциплина опште социологије, биле би: социолошко разматрање војске, као значајне друштвене институције у светлу глобализације, питања савременог рата, одбране и безбедоносних изазова, ризика и претњи са којима се суочава наша земља, однос политике и војске, са нагласком на цивилно-војне односе, те место и улога наше војске у светлу снажних војнополитичких интеграција света.

Само темељно и свестрано измењен свет, и човек у њему, може се надати миру. Докле год је свет подељен, мали су изгледи да се то постигне. То не значи да се треба предати, јер како је тврдио Конфучије,

* Проф. др Илија Кајтез је ванредни професор на Војној академији. ilijasbm@ptt.rs

треба покушавати чак и кад се не успева у ономе што се жели. Ако би човек престао да гура сизифовски камен узбрдо, да ли би уопште био човек. Друштвене науке, социологија и њене дисциплине које се баве војском, ратом, војном организацијом, могу у великој мери дати свој немерљив допринос да се тај идеал човека оствари. Социологија тумачи, разуме и предвиђа будуће догађаје и зато је она за науке одбране и Војску од великог и непроцењивог значаја, заједно са осталим друштвено-хуманистичким наукама које се изблиза и подробно баве сфером одбране.

Кључне речи: *природне и друштвене науке, социологија, науке одбране, војна социологија, рат.*

Наука – човеков највреднији дар историји света

„Размишљање је увек борба за ред и, у исто време, борба да budete схваћени. Будите добар стручњак, али избегавајте сваку круто устаљену процедуру. Изнад свега настојте да развијате и да користите социолошку имагинацију, машту. Избегавајте да фетишизируте метод и технику!“

Рајт Милс, Социолошка имагинација

Човеку је требало много времена, напора, предане знатижеље, узлетелог стваралачког немира и плодне патње да досегне поља сазнања векова и звездани свод наука. Мисао и жеља научника пење се у небеске висине сањаног света, а његов делатан чин често остаје прикован за људски комадић земље. Наука је моћно, стваралачко и развојно оружје људи у спознаји многоструке тајне човека, природе, историје, друштва и света на један рационалан,¹ логичан и објективан начин,² где се плодна, креативна и отворена људска спознаја и човекова мудра мисао пробијају кроз противречну, слојевиту и загонетну природу створених ствари, друштвених процеса, видљивих појава живота и космичких тајни, јер мудро рече грчки филозоф „природа воли да се скрива“. Сва људска делатност везана за науку, научно сазнање и епохално откриће појединаца је сложена, динамична и тешко докучива. Ствари, мисли и појаве се у природи, души, духу, друштву и космосу прожимају, преплићу, преливају једни у друге:³ свет је бескрајни процес тајни и људ-

¹ Професор Шушњић оправдано упозорава: „Сваки теоријски појам садржи двоструко значење: откривено и сакривено! Описни појам открива оно што је у теоријском појму когнитивни слој, док други слојеви... остају неухватљиви. Сваки теоријски појам садржи вишак значења који се не може свести на когнитивно значење, нити исцрпити системом искуственог показатеља... Пошто теоријски појам садржи у себи не само слој који се може искуствено опажати, него и слој који се не може искуствено опажати, следи да наука увлачи у свој подухват и нешто од надискуствених значења... Искуствени и надискуствени слојеви јесу делови исте стварности... Теоријски појмови тврде увек... више него што се може искуствено показати... *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, с 1170.

² „Наука је објективно сазнање, што значи да њене ставове свако може проверити. А то, опет, значи да свако може или поновити цео процес сазнања... или на други начин утврдити да су чињенице биле такве какве су наведене у научним ставовима“. Радомир Лукић, *Основи социологије*, Научна књига, Београд, 1970, с. 69.

³ Оно што је битно мора бити заједничко, макар у науци, јер наука тежи да буде у суштини изучаване појаве.

ских нада. Михајло Марковић сматра да свака наука мора да садржи неке од следећих елемената: 1) језик, као систем симбола којим се једна наука служи; 2) искуствене чињенице; 3) законе, формуле, идеалне шеме, идеалне типове; 4) методолошка правила која регулишу и усмеравају процес истраживања; 5) исказе који формулишу норме практичне делатности; 6) начин организације чињеница, хипотеза, закона и норми; 7) историју науке и 8) филозофске претпоставке науке.⁴ Када је човек у свету науке, потребно је да исказе највеће умне способности, знања, врсне вештине и духовне снаге. Уздамо се у моћ научника и знатихељу истраживача, који се од памтивека истрајно боре са свим недаћама и изазовима створених светова.

Основни смисао науке јесте истина, јер истина је велика човекова тајна и најважније питање људског смисла. Истина науке⁵ морала би да буде најдубља, највреднија и целовита познаја света, на чијем престолу стоји човек, као врхунски циљ. Наука је увек повезана са људском утопијом, истрајном надом човека – личности и прелепим сновима вредне заједнице. Истина науке користи се за опште добро људи или се злоупотребљава; за зло је увек крив сам човек, а не истина науке. „Научно откриће је увек морално, практична примена отвара моралне дилеме...“⁶ Употреба и злоупотреба научних открића одувек су било велика аксиолошка питања и етичке дилема човечанства. Све што учини човек на добро или зло, произилази из људске слободе, као његове суштине.

Колико је наука посебна и драгоценост област човековог живота и највиши умни и духовни домет једне личности речито исказују мисли Рајта Милса „...да они најдубљи мислиоци научног света... не одвајају свој рад од свог живота... они и свој рад и свој живот сувише озбиљно схватају... те је њихова жеља да користе свој рад да би кроз њега обогатили свој живот, а живот користе да би обогатили свој рад... Одлучити се за научни рад значи учинити избор... у погледу начина живота... и у погледу животног позива... интелектуални радник формира себе, своју личност,... изграђује свој карактер у коме квалитети доброг и савесног радника заузимају централно место“.⁷ Милс тврди да социолози морају да поседују имагинацију коју он описује: „...има нечега неочекиваног у њој, можда и због тога што њену суштину чини синтеза идеја за које нико не би очекивао да их је могуће синтетизовати... Имагинација је разиграност духа, способност комбиновања... динамична усмереност ...да се изнађе смисао светских збивања...“⁸ Код великих научних открића и генија духа оно што је за обичног човека изузетак за великане је правило, оно што је за досадан живот немогуће то је за узвишене животе природно дело генија.

Међутим, треба јасно истаћи да су велике тековине науке плод огромног личног рада и темељног одрицања: „Кад наука достиже врхунац свога савршенства, она... постаје уметност... кад уметност усавршавајући се до крајњих граница достиже сво-

⁴ Михајло Марковић, *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, с. 16–17.

⁵ Хегел каже: „Оно око чега сам уопште радио и радим у својим филозофским настојањима јесте научно са знање истине. Ово је најтежи пут, али који једино може имати интереса и вредности за дух ако је он једном пошао путем мисли и ако на њему није заправо у испразност него ако је себи сачувао вољу и срчаност истине“.

⁶ *Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова), Београд, 1998. с. 14.

⁷ Рајт Милс, *Социолошка имагинација*, Вук Караџић, Београд, 1966. Наводи се према: Мирослав Печулић, *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1982, с. 813.

⁸ Р. Милс, *Социолошка имагинација*, наводи се према: М. Печулић, *Методологија друштвених наука*, стр. 817.

ју кулминациону тачку, она се на свој начин претвара у науку. У томе се огледа... јединство науке и уметности, тих највиших манифестација људског стваралачког генија... највећи домет у области науке и уметности није створио само стваралачки полет, већ је... резултат необичне марљивости, а понекад крајње напорног, готово недостижног труда. Огромном и врло великом... обманом – треба сматрати мишљење да велики људи могу стварати... врло једноставно, брзо и лако... неочекивано, муњевито... Сва историја... културе... науке, уметности, све биографије великих људи говоре супротно: велике тековине су плод неизмерног рада, крајње марљивости и залагања, стрпљења и самопрегора, који се каткад могу назвати... херојским...⁹ Искуство људског живота и историје говоре да је мало места на највишим сводовима звезда. Просечни људи ходе равницама и мочварама корачног света.

Према критеријуму природе објеката, науке се деле на две групе: друштвене и природне.¹⁰ Михајло Марковић у свом делу *Филозофске основе наука* истиче да: „предмет науке нису ствари и процеси као такви већ проблеми који су у вези са... стварима и процесима и постављају се пред човека у светлости његових практичних потреба, претходних знања и методских инструмената којима располаже“. О науци Шушњић тврди: „Појам науке састоји се од кључних појмова: (дефиниција, класификација, типологија) помоћу којих се именују основне појаве, које су предмет истраживања науке... Једно искуство... за научника постаје стварно само уколико се оно може појмовно описати и изразити, објаснити и разумети. Оно што наука не може описати и изразити својим појмовима – то за њу не постоји ...Науке не истражују стварност која је независна од науке, јер што наука види као стварно, одређено је њеним појмовима, теоријама и методама... Само посредством научних појмова ми смо у могућности да изградимо научну слику света... појаве, ако се схвате научно, у ствари јесу појмови. Наука је вештина претварања појава у појмове, и односа међу појавама у научне законе...“¹¹ Шушњић закључује: „Научно истраживање света чињеница увек је селективно, јер је и људска перцепција селективна... Много је оних који гледају мало је оних који виде: гледање се веже за појавно, виђење за суштинско... Појаве се опажају и тумаче у исто време, па се може рећи да су све науке, у извесној мери, науке о значењима: научнику није стало само да буде свестан појаве, већ значења које она има за њега! Тако значење сваке појава није само нешто телесно, него и ... духовно. Свака појава... садржи неко значење. Научник види оно што други не виде, јер увек гледају на исти начин... како налаже навика.¹² Њему је важније да види него да гледа: понекад затвори очи да би боље видео!... истина се не поклапа са оним што је емпиријско и објективно!... До научних открића... се долази... ако постоји... хипотеза или теорија...“¹³ Када би се појава поклапа-

⁹ С. А. Рајнберг, *Методика и техника научног рада*, Београд, 1949. у: М. Печујлић, *наведено дело*, с. 804.

¹⁰ Према неким схватањима, постоје и корените, суштинске разлике између природе и друштва, наравно да постоје и социолошке теорије које више истичу сличности природе и друштва. Тамо где се људи озбиљно баве науком нема само слагања, једногласја, наредби, монизма у мишљењу. Мислити значи бити различит, свој.

¹¹ *Енциклопедија политичке културе*, стр. 1170.

¹² Човека убија навика истих корака и рутина свакодневног живота, а свет понављање истих образаца живљења.

¹³ *Енциклопедија политичке културе*, стр. 1174.

ла са њеном суштином, наука не би ни била потребна, а научници би били сувишан део друштва. Пошто се природа скрива, то су научници подвижници векова који откривају велове тајне затечене природе и створеног света људи.

О свакој друштвеној појави може се мислити и говорити с обзиром на њено порекло, структуру, развој, функцију, форму, значење, истину и вредност. Помоћу ових осам питања и осам теоријских чула открива нам се један исти свет чињеница. Отуда имамо осам могућих теорија о њима: теорију о пореклу, структури, развоју, функцији, форми, значају, суштини и вредности. Научник увек борави у двострукој стварности: једна је она коју истражују, а друга је она коју ствара својим теоријама – истицао је А. Едингтон (*Eddington*). Природа друштвене стварности постаје функција наших теорија о њој, јер се стварност за нас мења увек када променимо наше теоријске погледе у вези са њом. „Нема повлашћене тачке гледања... Једна теорија није довољна да објасни и разуме друштвену стварност... Човек је мисаоно биће које у исто време верује и сумња у истинитост својих мисли. Пошто мисли на свестан и несвестан начин, то се дешава да буде у спору са самим собом. Спор решава проверавањем својих мисли у искуству: сваку од њих упоређује са чињеницама и сваку покушава да изведе из неког ширег система мисли.“¹⁴ Науке су стално у промишљању својих основа, достигнућа и циљева, и зато: „Развој науке и није ништа друго до непрекидан процес проверавања постојећих научних објашњења“.¹⁵ Заједница мора да посвети пажњу науци, тада поштује најумнији, највреднији и најтрајнији део свог духовног бића.

Значај и значење друштвених наука

„Веома сам спреман да кажем да је наука, уколико о себи верује да је цела истина, највећа заблуда у које је човечанство икад запало.“

К. Ф. фон Вајцекер

Раширено је становиште да се друштвене науке баве „проучавањем друштва, културе и човека као друштвеног бића“. Наравно, има и другачијих мишљења, тврдњи и ставова. Међутим, из давнина је остало схватање да друштвене науке, ширењем рационалног погледа на друштво и могућности човека у заједници, те схватањем друштвених односа, могу допринети слободи људи. За конституисање савремених друштвених наука нарочито су значајне расправе које су се водиле поводом идеје о потреби заснивања духовних наука, као посебне врсте наука, за шта се залагао научни правац историцизам,¹⁶ чији је најзначајнији представник Дилтај (*W. Dilthey*). Насупрот овим схватањима друштвених наука стоје позитивистичка схватања О. Конта (*A. Comte*), Џ. Мила (*J. S. Mill*), Е. Диркема (*E. Durkheim*) и П. Лазарсфелда, која се сведе на тврдњу да друштвене науке треба да се заснивају на достигнућима природ-

¹⁴ *Енциклопедија политичке културе*, стр. 1174 (одредница: Теорија – Ђуро Шушњић).

¹⁵ Радомир Лукић, *Основи социологије*, Научна књига, Београд, 1970, с. 69–70.

¹⁶ Онтолошка поставка историцизма јесте да се природа и друштво битно разликују. У природи делују следеће силе, док се у друштву појављују слобода, а људска историја је израз човекове воље и слободе.

них наука. Методи, појмови и типови научних објашњења који су развијени у природним наукама треба да буду узорци за друштвене науке. Расправа и схватања о коренитој разлици између природних и друштвених наука и схватања о њиховој истоветности није до данас окончана. Могло би се закључити да преовлађује став да друштвене науке теже истим типовима узрочног објашњења као и природне, а да је задатак друштвених наука знатно отежан улогом свести у одигравању друштвених појава, као и улогом друштвених интереса и другим чиниоцима¹⁷ који доприносе да се посао научника који истражује друштвене појаве сложенији и тежи од природних.

Научник када изучава друштво, што је предмет социологије, мора да има у виду да се лати изузетно сложеног, одговорног подухвата и тешког задатка. Поред тога што је сам предмет социологије комплексан и тајновит, треба знати да су и ограничења научника значајна и вишеструка. Човек је ограничено, створено и смртно биће под капом небеском, он није себи једина мера. Научник је значајно ограничен друштвено-историјском епохом у којој ствара, границама којима су биолошки ограђена његова сва чула, донекле ум и понајмање дух, а несавршени су и друштвени и технички мерни инструменти које научник користи у својој конкретној заједници. Научник друштвених појава и феномена не може да до предмета свог посматрања стигне директно и у датом, жељеном тренутку, јер се бројни узроци друштвене појаве мењају, а одговори на те узроке су временски ограничени самим тренутком одговора. Сви инструменти које социолог користи су само на нивоу дате техничко-технолошке и научне развијености друштва, јер ти мерни инструменти не могу бити савршенији него што је њихово време, друштво, заједница и научна епоха. Инструменти науке могу напредовати у оквиру свог времена и друштвене епохе, али то има своје јасно спознате границе. Међутим, научник нема само ограничења техничке и технолошке природе, јер ту су и бројна лична, породична, класна и људска ограничења. Људи су временити, имају одређени животни век, рађају се, расту, развијају, имају навике, животна искуства, предрасуде, личне и друштвене успоне и падове, старост и меланхолију. Наравно, ту су још и други значајни узроци људске¹⁸ стваралачке (не)моћи да стигне до научне истине.

Затим, питање је колико је оно што човек мисли да истражи и жели да проучи могуће реализовати кроз научне експерименте, прикупљање податка и мерење, поготово у друштвеним наукама, те колико инструментаријум којим наука располаже може да прати човекову научну замисао и његову сваку другу смелу идеју и наду социолога. Научник живи реални живот, има многе идеје и полете на почетку истраживања, затим стиче научна искуства и на самом крају живота и научног рада он се често суочава са немоћи саме науке и несавршенством човека. „Многобројност процеса и односа који се преплићу и укрштају у друштвеним збивањима... је... огромна да их је немогуће предвидети у свим... појединостима“.¹⁹ Недокучивост тајни друштва и несагледивост загонетке човека су увек клице новог

¹⁷ „За разлику од истраживача природе... при проучавању друштва суочавамо се са свесним бићима (која имају свој друштвени положај, углед и интересе) и са друштвеним и културним групама које такође имају друштвену свест и одређене интересе... То најчешће значи да само истраживање нити објављивање његових резултата не смеју да доведу до... поремећаја у средини у којој се обавља истраживање...“ *Социолошки лексикон*, с. 136.

¹⁸ Човек је многоструко биће: биолошко, психичко, нагонско, историјско али и члан заједнице, он поседује здравље и болести, сустижу га или обилазе ратови, има породичних недаћа, некад је у врло плодним периодима научне имажинације и стваралачких успона или му се, дешавају бесплодне године рада.

¹⁹ Др Јоже Горичар, *Социологија*, Рад, Београд, 1959, с. 94.

пропитивања смисла живота.²⁰ Живот научника чини коначан период његовог сазнавања и давања одговора на питања ограниченог знања. Научник је див који се не предаје пред падовима човека као врсте и настоји да досегне све хоризонте истине и дубине сазнања. Човек када истражује друштво зна да је у лавиринту многих изазова, али и да уздигнуте главе истрајава на узвишеном путу којим ходе само одважни, мудри и племенити људи.

Издвајају се темељне друштвене науке, које објашњавају основне односе у друштву, утврђују битне везе међу друштвеним појавама (социологија, политичка економија, наука о политици, лингвистика) од примењених наука, које – на основу сазнања које им пружају темељне науке – говоре како треба урадити и усмерити решавање појединих проблема у друштву. Ипак свако научно предвиђање спотиче се о низ тешкоћа: друштвене појаве готово се никад не понављају, научни закон изведен је из ограниченог броја посматраних појава, због сложености појава тешко је спознати битне узроке и услове, разлика понашања људи када су сами или у групи, затворен систем експеримената нарушава се људском иновацијом, предвиђања зависе од времена...²¹ Развој друштвених наука спорије се одигравао од развоја природних наука, чему су узрок били и интереси владајућих елита и друштвених институција.²² Ипак, може се уочити основна законитост у развоју друштвених наука – прогресивна диференцијација и специјализација, док је линија њихове интеграције слабила. Није могуће дати коначан суд о улози које су друштвене науке одиграле у развоју друштва. Мада су се у начелу окренуле рационалном осветљавању друштвених појава, неретко су имале мистификаторску улогу, делимично и због распарчаности и претварања принципа објективности у култ. Друштвене науке често су имале улогу „служавке“ политике, теологије и „моћних“ друштвених институција.

Однос опште социологије и посебних социологија

Посебно нас занима самосвојност друштвених наука, нарочито социологије, као и тешкоће и проблеми са којима се суочава научник у области друштвених наука.²³ Социологија као најопштија наука о друштву полази од предмета, а подстицај за одређивање циља истраживања,²⁴ као и за истраживање, долази отуда што одре-

²⁰ Ентони Гиденс тврди да је социолог онај човек који може да се ослободи непосредног утицаја околности које га окружују и да посматра ствари у једном ширем друштвеном контексту.

²¹ Видети опширније: Đuro Šušnjić, *Znati i verovati*, Stvarnost, Zagreb, 1982, s. 23.

²² „Социологија науке проучава друштвене корене и функције науке с циљем да утврди друштвене услове и чиниоце који усмеравају, подстичу односно коче научни развој...“ *Социолошки лексикон*, с. 629.

²³ Друштвене појаве су непоновљиве и једнократне и јављају се у све три временске димензије. Тешко је спознати друштво као целину. Често су резултати до којих долази социолог неприхватљиви за неке друштвене слојеве, елите и групе. Истраживање друштвених појава условљено је степеном развоја друштва и друштвених наука. Проблеми истраживања друштва узроковани су и методолошким разлозима: неразвијеност метода друштвених наука, коришћење, примена и прилагођавање неких метода из других наука, ограниченост примене неких метода (експеримент) и сложеност провере резултата. Видети опширније: М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, Београд, 1982. и Ђ. Шушњић, *Критика социолошке методе*, Градина, Ниш, 1973.

²⁴ Онтолошка претпоставка научног истраживања јесте да „непосредни увид у постојање и структуру објективне стварности имамо захваљујући пракси, људској делатности мењања и преображавања света. Пракса је могућа јер у свету постоји одређен поредак: закони који регулишу ток зивања... објективне могућности да утичемо на ток ствари и да производимо догађаје који се независно од нас не би десили.“ Михајло Марковић, *Филозофске претпоставке друштвених наука, у Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова), с. 23.

ђени предмет представља проблем у друштвеној пракси или у науци. Предмет проучавања социологије је друштво, односно социологија као наука истражује опште законитости друштвеног развоја, као и све оно што детерминише и карактерише било друштво као свеукупност друштвених односа, било његове поједине појаве и везе између њих. Социологија, у односу на друге друштвене науке, јесте специфична јер изучава оно што је опште у друштвеним појавама, њихова заједничка својства. Теоријске поставке социологије имају далеко виши степен општости и апстрактности, у односу на теоријске ставове до којих долазе друге друштвене науке.²⁵ Социологија као најопштија друштвена наука тесно се преплиће са другим наукама. „Као и у свим осталим областима сазнања, научни развој... доводи до тежње за синтезом целокупног знања о друштву... Овакво знање... не могу пружити посебне друштвене науке... Такво знање могу дати само опште друштвене науке... оне које проучавају... људско друштво током његовог целокупног развоја... овакве науке омогућују потпуно разумевање свих друштвених појава... утврђивање закона друштвеног развоја... и најпотпуније предвиђање... и прилагођавање човека, односно успех у друштвеној делатности...“²⁶ Социологија је покушај синтезе, коју наше доба напушта због прагматизма, егзактности и специјализације, заборављајући да је најпрактичнија научна теорија. Наше време изгубило је филозофску мудрост и питање где овај свет и човек у њему заиста иду и ко зна прави циљ путовања.

У свом развијеном виду, научно сазнање у социологији је опште природе, теоријско и односи се на узрочно-функционалне детерминизме у некој области друштвене стварности или у друштву као целини. Међутим, нема много слагања међу научницима шта је заиста социологија, са чим она треба највише да се бави и шта је у њеном приступу најважније. Социологија није никада била наука где се сви слажу. Ово је повезано са природом саме области социолошког проучавања. Гиденс истиче да се социологија тиче нашег живота и понашања, а проучавати себе је најсложенији и најтежи покушај човека. Социологија нам помаже да гледамо свет из различитих углова.²⁷ Различито дефинисање предмета социологије говори у прилог томе да нема слагања по многим суштинским питањима: „Социологија изучава друштвени живот човека, групе и друштва. Њен предмет проучавања је наше сопствено понашање као друштвених бића. Поље истраживања социологије је врло широко и иде од проучавања и анализе случајних сусрета појединаца на улици до истраживања глобалних друштвених процеса. Социологија нас упућује на много шире гледиште... Разумевање једва приметних, али сложених и дубоких начина на које животи сваког од нас одражавају сву сложеност нашег друштвеног искуства налази се у основи социолошког погледа на свет“.²⁸ Гиденс окреће социолошка истраживања према глобалним процесима света.

У проучавању друштвених феномена социологија се ослања на филозофију и друге друштвене науке, као што су историја,²⁹ економија, психологија. Иако се историја и

²⁵ Жоже Горичар, *Социологија*, Рад, Београд, 1977, с. 19.

²⁶ *Социолошки лексикон*, с. 615.

²⁷ Видети опширније: Antoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006, s. 6–7.

²⁸ Antoni Gidens, *Sociologija*, s. 2.

²⁹ Да би историја заиста била учитељица живота, потребно ју је свестрано, темељно и објективно проучавати. Прагматизам историјске науке у њеном критичком промишљању прошлости непосредно је у функцији „поука, подсећања, упозорења, указивања које грешке и заблуде претходника, уопште ранијих

социологија баве истим предметом – друштвом, међу њима постоје суштинске разлике, посебно у методолошком приступу: 1) у погледу конкретности ових наука;³⁰ 2) њихове усмерености и 3) у погледу њиховог односа према времену. Историја је усмерена према прошлим догађајима, док је социологија оријентисана на истраживања савремених догађаја и друштвених појава. Социолог Д. Мићуновић сматра да се разлике најчешће односе на то што се историја схвата као проучавање оног што се у друштвеном животу једном догодило на одређен начин, у релативно непоновљивим околностима, док се социологија бави изучавањем онога што је опште, законито, што се понавља и није само догађај већ установа, што није непромењиво, већ тенденција или закон. Он тврди: „социологија настоји да стварањем апстрактних појмова, типова и закона на теоријском нивоу открије опште друштвене чиниоце... апстрахирајући момент одређеног времена...³¹ Савремена историја,³² захваљујући актуелности, сложености и комплексности проблемско-тематских садржај, представља област у којој се историја највише приближила најсроднијим друштвеним наукама (социологији, политичким наукама, економији, психологији и филозофији). Сусретање социолошке науке и осталих друштвених наука више се не представља као могућност већ и као насушна потреба, јер теоретичар савремене социологије мора да посеже за резултатима, а често и методама других друштвених наука, али у мери у којој неће нарушити интегритет своје науке. Друштвене науке не могу се ограничити само на податке које сам истраживач ствара за потребе своје науке и свог истраживачког поступка, што је својствено експерименту, него су принуђене да се служе и другом врстом података – бројним подацима о појединим догађајима који су се збили у прошлости и који, у форми верификованих чињеница, представљају предмет историјске науке.³³ Стечена искуства, сазнања и историјска методолошка пракса постају тако драгоцене за поједине науке о друштву.

историјских епоха не би смо морали поновити, једном речју, у име што бољег разумевања бивше епохе“. Бранко Петрановић, *Историчар и савремена епоха*, Београд, 1994, с. 135.

³⁰ „Пошто су... посебне науке извукле из појединачних догађаја оно што је заједничко појавама одређених врста, социологија извучла оно што је заједничко свим тим врстама... и... синтетизира и уопштава оно што садрже посебне уопштавајуће науке... Она утврђује не само оно што заједничко свим друштвеним појавама него и оно што је заједничко свим људским друштвима ...у погледу...саства тако у погледу развоја... Социологија не може без посебних друштвених наука, јер јој оне пружају неопходну грађу. Она ту грађу прерађује, анализира да би одвојила оно што је општедруштвено... у једну јединствену друштвену целину... и да би утврдила законе настанка и развоја друштва као целине... Стога социологија претпоставља развијене посебне друштвене науке, па се међу друштвеним наукама јавља најкасније... Посебне друштвене науке не могу постићи пуну научну зрелост и строгу тачност ако не полазе од социологије...“ *Социолошки лексикон*, с. 615.

³¹ Цитат преузет од: Ђ. Шушњић, *Критика социолошке методе*, Градина, 1973, с. 106.

³² Савремени облици испољавања друштвених односа, процеса и појава којима се баве посебне друштвене науке не могу се научно објаснити уколико се не сагледају и у својој историјској димензији.

³³ Зашто је добар историјско-компаративни метод, према мишљењу Рајта Милса: „Без обзира на то којим се проблемима бавите, добићете до закључка да је корисно стећи компаративни увид у материју. Трагање за упоредним случајевима, било у једној истој цивилизацији и историјском периоду или у више њих, наводи вас на корисне асоцијације и пружа вам путоказ у раду... Временом ћете се навикнути да скоро аутоматски своје размишљање оријентисете историјски. Један разлог за такво поступање је и тај што је често ограничен број онога што разматрате; да бисте стекли о томе компаративну увид морате предмет свог проучавања ставити у историјски оквир... Социологу је у његовом раду неопходно... познавање светске историје, јер без таквог знања, ма колико иначе било његово познавање других дисциплина, он је постао беспомоћан“. Рајт Милс, *Социолошка имажинација*, наводи се према: М. Печујлић, *Методологија друштвених наука*, с. 818.

Поставља се питање када и зашто, поред опште социологије, почињу да настају и да се развијају посебне социологије.³⁴ Треба јасно рећи: „... скоро одмах по настајању социологије... настају посебне социологије, које настоје да проуче и пруже теоријско објашњење појединих друштвених појава... Настанак и развој посебних социологија означио је не само претварање социологије у емпиријску и егзактну науку, него је показао да сазнања до којих се долази социолошким проучавањем... могу да послуже не само апстрактним теоријским разматрањима и уопштавањима о друштву, већ и практичној друштвеној акцији у циљу уређења одређених области друштвеног живота“.³⁵ Међутим, како расте број посебних социологија (преко четрдесет), социолози се све више специјализирају за поједине гране социологије, тако да се данашњи социолози³⁶ све више баве проучавањем практичних проблема друштва и човека у њему. Велики број радова „посебних социологија“ значи да је општа социологија у свом историјском развоју прешла из ере у којој је била само општа теорија друштвеног живота, у раздобље емпиријских истраживања. „Позиција посебних грана социологије је амбивалентна – морају се задовољити прибављањем сазнања која су конкретнија а с друге стране у савезу са општом социолошком теоријом могу у истраживању о индустрији, породици, селу... војсци уносити једну уопштенију, теоријску тачку гледишта. Посебне социологије нису једино и само описно проучавање друштвеног живота у његовим различитим облицима. Оне су једна од метода гомилања основног материјала за грађење теорије. Социологија се ослања на достигнућа целе хуманистике и на сопствена посебна истраживања, чији резултати доприносе генерализацији на средњем нивоу, уопштавањем одређене сфере друштвеног живота“.³⁷ Све је у друштвеним наукама повезано, узајамно, једно; опште, посебно и појединачно је увек животно неодвојиво и дијалектички испреплетено.

Дакле, „предмет посебних социологија може бити свака друштвена појава, ако проучавамо њену повезаност са осталим појавама друштва“.³⁸ Овако схваћен предмет проучавања посебних социологија представља гранично подручје између друштвених наука и социологије, као опште друштвене науке. Посебне социологије су науке које за предмет својих проучавања имају поједине друштвене појаве, јер истражују специфичне законе њихове структуре, развоја и везе које постоје између њихових предмета проучавања са осталим друштвеним појавама. Треба знати да је, да би настала посебна социологија, потребно да постоји теоријска могућност њеног заснивања и, што је врло важно, друштвена потреба за проучавање конкретне друштвене појаве са социолошког аспекта. Општа социологија користи резултате истраживања посебних социологија за теоријска уопштавања о друштву, а посебне социологије полазе од теоријских ставова опште социологије о друштву у проучавању делова друштва који су предмети њиховог проучавања. Када је реч о наукама, постоје два паралелна процеса – диференцијације и интеграције наука и

³⁴ „Сматра се да се... посебне социологије из практичних разлога, ради боље поделе рада, могу издвајати... Задатак је сваке науке да о једној појави да што је могуће потпуније сазнање о њој...“ *Социолошки лексикон*, с. 615.

³⁵ Данило Ж. Марковић, *Општа социологија*, Савремена администрација, Београд, 1993, с. 50.

³⁶ Поставља се питање стварне позиције социолога, да ли је он стручњак или интелектуалац-критичар.

³⁷ Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, Vojnoizdavački i novinski centar, Београд, 1987, с. 17.

³⁸ Радомир Лукић, *Социологија морала*, изд. Српске академије наука и уметности, Београд, 1974, с. 101–102.

научних дисциплина у оквиру одређеног научног система, при чему се процес диференцијације односи на матичне, а интеграција на интердисциплинарне научне системе. Познато је да се социологија као матична наука разгранала на преко четрдесет посебних социологија које се баве појединим деловима друштва (тако је обухваћена и армија, рат и оружана борба), а да је општа социологија она основа, извориште и мајка свих посебних социологија која их води ка одважној синтези мисли и људске мудрости.

Општа социологија и војна социологија

Ниједна посебна друштвена појава не може се потпуно научно објаснити ако се не доведе у везу са осталим друштвеним појавама и са друштвом као целином, ако се не утврди шта је у њој заједничко са свим другим друштвеним појавама, а шта је посебно само за њу, ако се не утврди утицај других друштвених појава на истраживану појаву и њен утицај на њих, као и утицај друштва као целине на њу и њен утицај на друштво. За све речено нужна је социологија. Поред тога што социологија утврђује опште законе свих друштвених појава, и научни закони које о својим појавама утврђују посебне науке морају да се проверавају општим социолошким законима, као што социологија ваљаност својих законе мора да проверава на посебним законима.

Какав је однос социологије према посебним социологијама, а посебно према војној социологији,³⁹ упечатљиво говори следећи навод: „Мора се на основу целокупног појединачног знања о свим ратовима извући опште знање, одредити суштина и законитости појава које се зову рат“.⁴⁰ Друштвени значај изучавања војне социологије јасно се види: „Непрекидан пораст средстава која се издвајају у војне сврхе широм света и све значајнија улога армије у друштвеном животу многих земаља и у међународним односима, изазвали су велики интерес за истраживања уз области војне социологије у свету и она су све бројнија“.⁴¹ Које би било место војне социологије у систему социолошких знања и војних наука: „Може се прихватити дуални карактер војнонаучних дисциплина по њиховој припадности матичној науци и систему војних наука“.⁴² Живот је испреплетен, и науке такође.

Наравно, тешко је дефинисати друштвене појмове, а још теже социолошке дисциплине, али ипак треба сматрати да је војна социологија „дисциплина која социолошки

³⁹ Постоје различити ставови и мишљења око назива посебних социологија које се односе на војну сферу друштва. Тако говоримо о војној социологији, социологији војске, социологији рата: „...социологија војске као посебна социолошка дисциплина има за предмет... изучавања армију као друштвену институцију, организацију, као реалну друштвену снагу за вођење, припреме и реализовање рата и мира... али се значај социологије армије не исцрпљује само у проучавању армије него и у изучавању њених веза и односа са друштвом и другим аспектима друштва, власти, привредом, дипломатијом, школством, здравством, елементарним непогодама, људским правима... Резултати социологије војске... могу да обогате и свеукупност гледања опште социологије о друштву укључујући и његов значајан војни сегмент“. *Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова), с. 113.

⁴⁰ Жеже Горичар, *Социологија*, Рад, Београд, 1977, с. 19.

⁴¹ *Социолошки лексикон*, с. 743.

⁴² *Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова), с. 93.

проучава војску, рат. Постоји велика неслагасност око предмета војне социологије⁴³ и у САД је становиште да је предмет војне социологије армија, а не рат. Разлог томе је да се ратови толико разликују да није могуће о њима имати једну социолошку теорију и да није могуће да се примене методе у истраживању армије на социолошко истраживање рата.⁴⁴ Пошто су у свим друштвеним наукама увек присутни и ненаучни интереси и мотиви владајуће елите, треба имати на уму да су америчке научнике руководили и други разлози да се војна социологија не бави феноменом рата. Садржаји којима се бави војна социологија⁴⁵ су: друштвена улога војне силе, социолошко одређење рата, рат и савремене друштвене противречности, војна организација, однос друштва и војне организације, као и улога армије у савременим друштвима.⁴⁶ Војска се истражује као друштвена институција, анализира и преиспитује њена улога у друштву, утицај војске на друге области друштва, а истовремено открива и повратни утицај друштвеног окружења на односе, развој и функционисање војске.

Знаменита је књига пољског социолога Жежи Вјатра *Социологија војске*, где он предмет истраживања за ове посебне социолошке дисциплине види у томе да социологија војске захтева анализу друштвене стварности која се стално мења. Живимо у времену у којем велики конфликти стварају историјске ситуације које су без преседана, а у тим ситуацијама војска често има пресудну улогу.⁴⁷ Улога армије у данашњим дешавањима у арапском свету на северу Африке је врло значајна и понекад пресудна за пад или опстанак појединих режима или долазак демократских промена. Као што видимо, то се није значајније променило у ово наше турбулентно и уморно време. Вјатр дефинише предмет социологије војске као: „узајамна зависност еволуције технологије производње и производних односа, војне технике, организације армије и њене улоге у друштву; друштвени односи у армији – систем власти и потчињености у војсци, друштвена хијерархија и проблематика командо-

⁴³ Код нас је предмет ове дисциплине дефинисан: „војна социологија је научна дисциплина која, служећи се теоријским и емпиријским истраживањима, проучава рат као облик и средство друштвених сукоба, друштвену условљеност одбрамбеног система земље, армију као друштвену институцију, унутрашње друштвене односе у армији и друштвену условљеност понашања људи у оружаног борби...“ *Социолошки лексикон*, с. 743.

⁴⁴ *Социолошки лексикон*, с. 743.

⁴⁵ Војна социологија се почела развијати у току Првог светског рата у САД, у оквиру војне психологије. У току Другог светског рата у САД и В. Британији снажно се развијају истраживања борбеног морала и селекције људства, а социолози имају видну улогу. Од 1961. у САД постоји војна социологија као призната посебна научна дисциплина. У међународном оквиру од 1966. када је на светском конгресу социолога у Евијану установљена секција „Армија и друштво“. Корени војне социологије су у историји, а њене претече су: Тукидит, Платон, Аристотел, Макијавели, Клаузевиц, Жомини, Спенсер, Вебер, Штајмнец, Сорокин, Арон, Ричардсон, Јановиц.

⁴⁶ Данас велике армије врше систематска истраживања на подручју војне социологије: улога армије у животу друштва, друштвени положај војних лица, друштвени односи у армији, милитаризам, војска и демократија.

⁴⁷ „Само ограничени број стабилних демократија у економски најјачим државама Европе и Северне Америке никада није доживео већа кршења демократских контроле над војском... У државама комунистичких партија обично се сматрало да ће војска заувек остати верна партији. У начелу, то је било тачно, али само док је партија била јединствена, а општа политичка клима стабилна. 'Културна револуција' у Кини и развој антирежимске опозиције у Пољској довели су војску на власт... Пред крај постојања СССР-а армија је постала политички сигурнија, а њена улога у време неуспелог пуча августа 1991... показала је значај војске у касној совјетској политици. У Румунији војска је напустила председника Чаушеску... 1989. и дошла до значајног политичког утицаја у постреволуционарном режиму. Сви ови примери илуструју правило да партијска контрола над војском престаје када се партија и држава нађу у озбиљној кризи.“ *Енциклопедија политичке културе*, с. 60.

вања“.⁴⁸ Он тврди да социологија војске може да допринесе решавању практичних проблема са којима се суочава војска, као и развоју опште теорије социологије. Вјатр сматра да је делокруг социологије војске: 1) развој армије као продукт и чинилац друштвеног развоја; 2) улога армије у свеукупности живота савременог друштва; 3) друштвени положај војних лица; 4) однос према армији у друштвеној свести и 5) друштвени односи унутар армије.⁴⁹ Наравно, то је један од могућих избора. Други аутори би нагласак ставили на друге области изучавања.

Данашњи свет је време глобализације, транзиције, интеграција, али и сукоба. „Данас, на почетку двадесет првог века, живимо у свету препуном брига, али и изузетних обећања за будућност. То је свет препун промена, обележен дубоким сукобима, напетостима и друштвеним поделама, као и разорним дејством модерне технологије, на природно окружење; располажемо могућностима да управљамо својом судбином и учинимо наше животе бољима, што је за раније генерације било незамисливо“.⁵⁰ Савремени проблеми света везани за еколошку кризу, односе између развијених и неразвијених земаља, питања рационалног одношења човечанства према материјалним ресурсима на земљи, а „друштво је сложеније од било којег модела. Друштвени систем зна за интеграцију, као и сукобе, проблеми стабилизације важни су као и проблеми промена. Социологија у будућности мора више да се концентрише на проблеме чије ће објашњење бити у светлу друштвених конфликта и промена“.⁵¹ Данашњи свет је место наде и страха, мира и напетости и могуће катаклизме. „Без обзира на причу о новом светском поретку као поретку реда и благостања, човечанство се налази у раздобљу дезоријентације и беспућа, јер људски род никад није имао јединствену сврху и системе вредности, те човек није постао... најважније и најпотребније биће. Иако човек данас располаже убојним средствима огромне моћи и непојмљиве прецизности, он прибегава деструктивној (зло)употреби скоро свих средстава цивилизацијског развоја. Мултипликована средства насиља продукују безброј нових конфликта у човековој заједници, сукоба који по исходима за слабију страну нису мање погубни од ратова...“⁵² Не постоји ниједна једина област друштвеног живота која није изложена неком облику деструктивног деловања. Када говори о врстама друштвених процеса, Лукић истиче процесе стварања и процесе разарања.⁵³ Оружана борба је таква врста друштвеног процеса где се до крајњих граница испољавају сукоби и борбе (процеси разарања).

Према нашем мишљењу, кључне теме и области интересовања са којима би требало да се суочи војна социологија код нас, као дисциплина опште социологије, биле би: социолошко разматрање војске као значајне друштвене институције у светлу глобализације, питања савременог рата, одбране и безбедоносних изазова, ризика и претњи са којима се суочава наша земља, однос политике и војске, са нагласком на цивилно-војне односе и место војске Србије у светлу снажних војнополитичких интеграција света. Треба имати на уму да су наше материјалне снаге и на-

⁴⁸ Жежи Вјатр, *Социологија војске*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987. с. 7.

⁴⁹ Видети опширније: Жежи Вјатр, *Социологија војске*, с. 20–21.

⁵⁰ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006, s. 2.

⁵¹ *Социолошки лексикон*, с. 189.

⁵² *Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова), с. 19.

⁵³ Р. Лукић, *Основи социологије*, Завод за издавање уџбеника у наставних средстава, Београд, 1944, с. 182.

учни кадрови оскудни за све побројане задатке и да је потребно да се у разматрање свих проблема у великој мери укључи интелектуални и универзитетски потенцијал⁵⁴ земље, јер ми као мала држава немамо илузије да се са тим питањима могу бавити само људи из Војске, али би они требало да дају смер и нагласак тим истраживањима, иако је помоћ из цивилства драгоцен и неопходна. Значај оваквог приступа крајње уверљиво показује Гликсман у делу *Говор рата*: „озбиљно схватити армију и рат значи кроз њих читати скривене мисли друштва, цивилизације и историје“.⁵⁵ Нема правилног читања тајни заједнице и људи без филозофског и социолошког поимања и расуђивања друштва, човека и историје.⁵⁶ Човеку и заједници потребно је много мудрости да схвате тајне рата и мира.

Војска као друштвена појава треба да се изучава са многих становишта – историјског, психолошког и политиколошког, а у сваком случају и са социолошког. Посебно су значајни и теоријски релевантни донети политиколошке и социолошке анализе природе односа друштва и војске. Тај однос увек је био веома битан за развој људског друштва. „Данас је сложенији, актуелнији и значајнији него икада досад, јер су структуре свих земаља савременог света много сложеније у односу на друштва у претходном историјским епохама, међузависност држава као чланица... светске заједнице неупоредиво је већа, а друштвена моћ војних институција веома велика и у великом броју земаља у порасту“.⁵⁷ Треба знати да „...без обзира на трансформације... армија је још увек друштвена организација специфичног типа.“⁵⁸ Карактеристике војне организације произилазе из суштине војничког позива, који захтева способност успешног супротстављања противнику у борби. Сходно томе, армије развијају командовање којим се доводе у опасност (или чак жртвују) животи војника. Војни командни систем комбинује начела хијерархијског устројства, неприкосновене послушности (осим ако је то кршење или чињење ратног злочина) и одговорности за начин извршавања заповести“.⁵⁹ Вјатр сматра да социолошка истраживања о војсци не обухватају само политичке аспекте њеног деловања, већ да заједнички живот друштвених група у војсци, хијерархијски односи, проблеми ауторитета и командовања, интеграције војника и конфликта јесу ствари које су у извесној мери повезане са сфером проблематике власти, али које превазилазе њен делокруг. „Социологија војске бави се војском као друштвеном институцијом, њеном улогом у друштву, утицајем на друге области друштвеног живота, а истовремено проучава утицај друштвених услова на развој и функционисање војске као и на уну-

⁵⁴ То су питања која проучавају војни социолози, али и цивилни научници и истраживачи, који налазе у војсци интересантан терен и лабораторију за истраживање и за проучавање живота људи у друштвеној заједници.

⁵⁵ Гликсман Андре, *Говор рата*, ВИНЦ, Београд, 1991, с. 9.

⁵⁶ Они који своде армију и рат само на таленат исказују сву неукост, сиромаштво духа и историјску недораслост разумевања рата, армије, оружаног сукоба, или професионализацију виде само у техничком и тактичком смислу, занемарујући чињеницу да су ратови вођени од памтивека и да их и данас воде људи као друштвена бића, одређеног конкретнoг психосоцијалног и друштвеног окружења.

⁵⁷ Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987, s. 7.

⁵⁸ „1) Армија је организација у којој формалне везе доминирају над персоналним; 2) армија је бирократска институција са хијерархијском структуром; 3) армија је друштвена средина са сопственим системом и 4) армија је борбена група која постоји ради извојевања победе у борби.“ Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, s. 8.

⁵⁹ *Енциклопедија политичке културе*, с. 57.

трашње друштвене односе који настају у војсци као својеврсној друштвеној средини.⁶⁰ Постоји извесна повезаност између функционисања војске и других друштвених институција.⁶¹ Војну социологију интересују интерперсонални односи у војсци, односи надређених и подређених, колико се квалитетно у војној средини спроводе и поштују основне друштвене вредности, улога војне хијерархије са становишта функционисања групе, од чега зависи утицај вође на групу, које су могућности напредовања у војној средини, у којој мери се у војсци појављује друштвено дистанцирање, привилегије и конфликти који произилазе из различитих друштвених позиција, етничке и верске припадности итд.

За војну социологију занимљиво је питање где је место војске у политичком систему одређене државе,⁶² односно како се формирају односи између војске и других невојних органа власти. Какав је утицај војске, као и посредан утицај војне тематике на политичку делатност група и политичких партија, те на функционисање политичког система. Потребно је нагласити да професионални припадници војске, а официри поготово, сматрају да је њихова обавеза према држави–нацији отелотворена у званичним државним властима, а не у субјектима партије или локалне власти. Пошто служе нацији ризикујући властити живот, професионални војници себе сматрају изабраном елитом, те да њихово занимање није упоредиво са цивилним професијама, које се обично бирају из личних интереса; професионални војници, сходно томе, верују да пошто је њихова функција да бране националну државу, припада и право (као и способност) да одреде шта је национални интерес. У екстремним случајевима то може довести до војне узурпације, чак и ако се то коси са начелима демократске владавине.⁶³

Велики парадокс у политици, о којем су расправљали Платон и Аристотел, јесте у томе што су ненаоружани цивили ти који добијају и траже послушност оних који управљају оружјем и који су стога физички способни да наметну своју вољу цивилима. Како се то чини, као и зашто се то често не чини, нека су од најважнијих питања политичке науке. Основни узрок (не)послушности армије није физички, већ психолошки. У погледу физичке равнотеже снага, свака армија може да победи цивиле. Међутим, војска обично поседује моћ да влада, али не поседује увек и вољу. Она такође не делује увек у условима који погодују преузимању политичке власти.

⁶⁰ Да ли имамо јасну представу о професионализацији наше војске и о свим њеним друштвеним аспектима; о месту, значају и проблемима увођења у службу и школовањем официра женске популације у овом обиму, затим о изазовима увођења верске службе у Војску Србије после више од шест деценија прекида, питањима синдикалног организовања у војсци, мобинга, командној одговорности, међународном-хуманитарном праву. Треба испитати утицај одласка војске из неких градова Србије, питања односа војске са ужом друштвеном средином. Наравно, ту су и врло актуелна питања војнополитичких интеграција, мировних мисија. То би у великој мери био задатак изучавања војне социологије и сродних наука, јер ако друштво жели да уреди све односе, онда одговорна држава мора да све то учини у сарадњи са факултетима и Универзитетом Одбране.

⁶¹ Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1987, s. 18.

⁶² Свака војска је, са свим специфичностима којима се карактеришу све армије света, пре свега израз посебности политичке културе, друштвеног живота, историјског наслеђа и војне традиције своје земље, и зато не треба превише пренаглашавати само уску повезаност војске за политичку елиту дотичне земље и велику и априорну зависност војске само од владајуће политике, иако је она неоспорна али не и апсолутно пресудна.

⁶³ Видети опширније: *Енциклопедија политичке културе*, с. 57.

Другим речима, основни узрок што цивилно-војни⁶⁴ односи јесу такви какви јесу јесте доминантна политичка култура. Политичка култура једне нације одређује како ставове војске, тако и ставове народа према војсци. Она такође објашњава зашто су неки цивилни политички системи јаки и делотворни, док се други показују као слаби, неуспешни или склони револту.

У данашње време проблематика цивилне и демократске контроле војске је врло значајна, поготово у земљама које су у транзицији или чија демократија није стабилна и значајно учвршћена, а код којих је политичка култура у великој мери прожета елементима популизма, ауторитарности, традиционализма и мистицизма. Нарочито треба бити опрезан када почиње да превладава пракса професионализације војске, јер војска губи своје традиционално место, значај и улогу коју је у тим друштвима имала до сада и где се професионални војник на неки начин, по природи ствари, окреће неким другим цивилизацијским вредностима и моралним нормама, поготово што његова садашња улога није чисто одбрамбена, већ се војни позив проширује и на друге мисије војске у земљи, региону и свету. Због тога цивилна и демократска контрола мора научно да се усавршава, савремено уређује и да јој државна власт посвети пажњу. Наука мора да проучава друштвене процесе како би могла да предвиђа и предузима потребне мере, радње и поступке.⁶⁵ Друштво мора и треба у истој мери да поштује посебност и тежину војног позива у којој и професионални војници поштују изборну вољу свог народа и грађана.

Нема сумње да су за војну социологију рат,⁶⁶ оружана борба и безбедоносни изазови, ризици и претње незаобилазна и прворазредна тема, али су они такође и предмет интересовања многих наука, пре свега филозофских, политиколошких, техничких, економских, организационих, историјских,⁶⁷ педагошких, психолошких, медицинских и многих других наука. Све оне проучавају проблеме у области рата,

⁶⁴ Крајем XVIII века, у доба великих буржоаских револуција, на видело избијају политичка питања улоге, места и контроле армије у демократском друштву. Појава народних армија заснованих на општој регрутацији у значајној мери променила је однос војске и државних власти. Неки филозофи сматрају да је војска увек велика опасност по слободу заједнице. Наводимо као прилог мисао Едмунда Берка: „Армија је једно дисциплиновано тело, те је као таква, у суштини, опасна по слободу; ако је недисциплинована – онда је то катастрофа за друштво“. (E. Burke, *Speech on the Army Estimates* (1790), *Collected Works*, 1883, Vol V str. 16, citirano према: M. Howard (ed.) *Soldiers and Governments*, *Nine Studies in Civil-Military Relations*, London, 1975, s. 11–12).

Питањем улоге армије у друштву бавиће се и мислиоци XIX века, који генерално говорећи заступају три правца: либерални (цивилна контрола над војском), конзервативни (независност и утицај војске на политику државе), милитаристички (владавина војних група у држави). Јежи Vjatr, *Sociologija vojske*, s. 102–104.

⁶⁵ Jerzy Wiatr каже: „...армије ће се стално мењати, како у домену своје мисије тако и у погледу унутрашње организације. Оне ће, међутим, остати битан елемент државе и неопходна компонента друштвених структура“.

⁶⁶ „Тотални друштвени сукоб, изазван... економским, политичким противречностима у коме се применом масовне оружане борбе тежи остварењу циљева... држава и народа... У свом развоју рат је постајао све обухватнији друштвени процес, доводећи до сталног усавршавања оружја... и неограниченог проширивања подручја ратних дејстава...“ *Социолошки лексикон*, с. 537.

⁶⁷ Погледи на рат као друштвену појаву могу се пратити од древне Кине Сун Цуа (*Вештина ратовања*), грчког историчара Тукидида (*Телопонески рат*) и римског историчара Апијана (*Римски грађански ратови*) до данас и готово да нема ниједног великог мислиоца који се није бавио ратом. То не чуди јер је рат друштвено-историјско стање, где се одлучује о ономе што је за човека, народ и државу најсветије – слобода, мир и људско достојанство. Можда је зато питање рата и мира једна од највише изучаваних тема у историји људског рода.

оружане борбе и безбедности, али са свог становишта. Дакле, нема сумње да су све науке тесно повезане и да нема ниједне науке која, непосредно или посредно, не изучава предмете и процесе у домену рата, оружане борбе и безбедности и све њихове бројне димензије. Захваљујући томе највећи број вредних научних дела о рату, нарочито у последње време, не потиче из војске, већ из цивилства.

Развој нуклеарног оружја учинио је тотални рат бесмисленим, у смислу да никакав политички циљ не би био постигнут вођењем нуклеарног рата, који би довео до самоуништења човека.⁶⁸ Услед тога, одиграле су се дубоке промене у карактеру армије и у војној доктрини великих сила. Одвраћање, а не победа на ратишту, постало је доминантан циљ војске. Сада су на делу асиметрични ратови, као и велики, опасни и непредвиђени ризици од глобалног тероризма. Развој човечанства истиче потребу да се превазиђе рат⁶⁹ као начин решавања друштвених супротности. Истовремено, према М. Јановицу (*M. Janowitz*), у ери хладног рата армије света припремиле су се за локалне ратове и интервенције полицијског типа (функција „чуvara реда“). Тенденција изградње чвршћег система међународног мировног надзора измениће суштину војног позива, јер ће чак и мање државе моћи да допринесу мултинационалним снагама у очувању светског мира и глобалне безбедности. Интернационализација оружаних снага имаће последице како на њихово унутрашње устројство, тако и на спољашњу оријентацију. Постоји и могућност образовања трајних мултинационалних снага (унутар УН или европске заједнице,⁷⁰ са озбиљним последицама за будућност националних армија. Ти планетарни процеси не би смели да остану неистражено поље за војну социологију.

Као пример војних интеграција и глобализације оружане силе може се навести програм Партнерства за мир, у којем Србија и Војска Србије учествују, али знамо да у свету постоје и друге војне интеграције. Конкретни циљеви програма Партнерства за мир, чијем се остварењу сваки учесник обавезује да ће тежити у својој сарадњи са НАТО-ом, садржани су у тзв. *Оквирном документу*,⁷¹ који на неки начин представља и статут Партнерства за мир. Они се реализују непосредном активношћу и свде се на: олакшавање јавности рада у планирању националне одбране и процеса доношења буџета; обезбеђивање демократске контроле одбрамбених снага; одржавање способности и спремности

⁶⁸ Избијање рата међу суперсилама спречавала је пре свега „равнотежа страха“ (Balance of Terror) због сигурног међусобног уништења у случају сукоба међу њима (Mutual Assured Destruction). Отуда немали број истакнутих аутора истиче да на супрот Клаузовицу, рат више није „продужетак политике другим средствима“ већ крај сваке политике и људи који такву политику воде.

⁶⁹ „Рат је изузетно важна друштвена појава која прати целу историју човечанства и поред свих промена које је људско друштво доживљавало у материјалном, културном, научном, техничком, моралном, и сваком другом развоју и политичком организовању... и поред све већих жртава патњи и разарања до којих су ратови доводили, као и напора чињених у области правног уређивања, па чак и забране рата, институционалних и политичких промена, појаве нових оружја масовног уништавања, позивања на човечност, морална начела или верске догме, рат је ипак остајао стално и често коришћено средство за разрешавање спорова међу државама и народима, све до наших дана. Услови се мењају, али рат остаје“ (Бутол – Bouthoul). Енциклопедија *политичке културе*, с. 955.

⁷⁰ Ових дана Народна скупштина Републике Србије донела је закон по којем је могуће да се припадници Војске Србије упућују у мировне мисије под окриљем Европске уније, док је до сада било једино под мандатом УН-а.

⁷¹ *Partnership for Peace: Framework Document* – 10. January 1994, Internet, 23/12/02, <http://www.nato.int/docu/com/49-95/c940110b.htm>.

за учешће националних контингената у операцијама по овлашћењу УН и ОЕБС-а, уз потпуно уважавање уставних одредби и начела сваке земље учеснице; унапређење војних односа и сарадње са НАТО-ом ради заједничког планирања, обуке и вежби, како би учесници ојачали своје способности за учешће у мисијама одржавања мира, хуманитарним операцијама, акцијама трагања и спасавања и осталим операцијама које буду предузимане у будућности, као и дугорочни развој снага које ће бити у стању да боље дејствују заједно са чланицама НАТО-а. Уласком у Партнерство за мир земље у транзицији започеле су прилагођавање политичких и одбрамбених система условима утврђеним за учешће у програму. Како је већини од њих крајњи циљ био улазак у НАТО, оне су морале да изврше темељну реорганизацију и прилагођавање сопствених оружаних снага стандардима тог савеза уз стварање стабилних и демократских услова у земљи. Реорганизација постојеће војне структуре била је врло захтевна у погледу наоружања, образовања официрског кадра, попуне оружаних снага, руковођења и контроле војске. Главни циљ реорганизације јесте изградња снага које ће бити у стању да успешно извршавају нове задатке које им намеће учешће у Партнерству за мир и који су значајни у погледу целокупне Европске безбедности и светске стабилности. То је ново и значајно поље за науку одбране, као и социологију и војну социологију посебно. Ништа што се значајно дешава у систему одбране не сме остати неистражено и непознато за науку.

Социологија и науке одбране

Шта је предмет истраживања у војној науци (систему војних наука). С. Илић сматра да је предмет истраживања војне науке (у ширем смислу) рат,⁷² М. Вучинић – рат, оружана борба, оружане снаге,⁷³ Ж. Фукс – скуп материјалних и духовних појава оружане борбе⁷⁴, аутори *Методологије ратне вештине* уводе појам предметних области као што су рат и оружана борба.⁷⁵ Потребно је нагласити која је друштвена улога науке: „По једном схватању наука проучава оно што је било и оно што постоји, у датом тренутку, али, она не може ништа да каже о будућности. По другом гледишту, наука није у могућности радикалније да утиче на историјски ток и промену стања друштва, али, може да утиче на уклањање појединих слабости и недостатака у структури и организацији друштва. У трећем схватању, наука има преображавајући улогу у друштву... наука проучавајући друштво врши његову критичку анализу и представља теоријско оруђе за изградњу нових друштвених односа“.⁷⁶ Ипак, без обзира на ова три погледа на улогу наука, треба знати да „Вредности којима се усмерава наука треба да имају општељудски, етички карактер“.⁷⁷ Дакле, социологија, као најопштија наука о друштву, са посебним социологијама које се баве војском и наукама одбране, треба да да највећи допринос разумевању тих друштвених феномена, објасни њихов узајамни однос са другим сегментима друштва и како да друштво на најбољи начин

⁷² Илић С., „Класификација наше војна науке“, у: *Војна наука*, ВИЗ, Београд, 1971, с. 190.

⁷³ Вучинић, М., „О систему војне науке“, у: *Војна наука*, ВИЗ, Београд, 1971, с. 230.

⁷⁴ Фукс, Ж., „О систему војних наука“, у: *Војна наука*, ВИЗ, Београд, 1971, с. 232.

⁷⁵ Група аутора, *Методологија ратне вештине*, ЦВШ БЈ, Београд, 1996, с. 23.

⁷⁶ Данило Ж. Марковић, *Општа социологија*, Савремена администрација, Београд, 1993, с. 69.

⁷⁷ М. Марковић, „Филозофске претпоставке друштвених наука“, у: *Војна наука и војна доктрина*, с. 23.

разуме проблематику наука одбране, те место, улогу и значај војске и војних лица у друштву. Свака заједница, због посебности оружане силе, јако води рачуна о овим питањима. „Друштвене околности утичу на нас... Наше деловање даје структуру, облик друштвеном свету око нас, али истовремено и тај друштвени свет даје структуру нашем деловању... Људска друштва се стално налазе у процесу структурисања. Структура се сваки тренутак гради од истих оних цигли које смо ви и ја“.⁷⁸ Дакле, који је највећи допринос друштвених наука, опште социологије и њених дисциплина области наука одбране и војсци, као значајном делу заједнице и државе. Знати да би се могло предвидети, предвидети да би се могло деловати. Војвода Мишић је у *Стратегији* записао да официр мора да буде интелектуалац, позитивног карактера, несумњивих моралних врлина, јер само морално и духовно снажна личност може бити професионално одговорна у миру и позитивно стајати на бранику отаџбине у рату. „Легитимна одбрана од зла, од... освајања, од окупације, терора и обесправљености сопственог народа. Како се војна наука може оценити са становишта аксиолошких претпоставки науке и посебно са становишта етичких вредности, у том смислу војна наука може да буде једна од области критичке друштвене науке“.⁷⁹ Социологија и њене посебне гране у војсци треба да се баве са неколико кључних питања, која су приоритетна у периоду у којем се сада налази свет и армије у њему. Пре свега местом, улогом и значајем армије у данашњем свету асиметричних сукоба, глобализације изазова, ризика и претњи тероризмом, сарадњом, координацијом и усавршавањем делатности, активности и акција са осталим субјектима протективног сектора, не само у својој држави него и у државама са којима се има партнерски однос и постоје заједничке глобалне бриге, претње и жеља да се сачува мир и перспектива одрживог развоја. Посебне гране социологије у области војске и рата треба да се баве проблемима друштвених сукоба, а основни смисао такве делатности јесте развој и формулисање одговарајућих теорија које ће служити и за разумевање и објашњење феномена сукоба, али и као важан оријентир за државном вођству за ефикасно организовање војно-одбрамбеног и безбедносног деловања. Прошло је време свођења питања одбране и безбедности само на војску.

Закључак

Друштвено-хуманистичке науке и, нарочито, социологија помажу да се боље схвати човек, војник и његова историја, место човека у заједници и војсци, да правилно разумемо улогу и значај државе и њен однос према другима државама света, да официри војске Србије истински спознају вишеслојан однос и многоструке везе друштва, државе и војске, место војника у систему, узајамност и функционалне везе цивилног и демократског сектора државе и могуће (зло)употребе монопола силе. Област друштвених наука пружа драгоцену сазнања о посебности војног позива и војске као социјалне институције, изузетности и специфичностима војне средине, војног колектива и војничке солидарности, говори о многим тајнама рата и мира са социолошког становишта, о питањима војне етике и моралним антиномијама које се дешавају у и после рата, у схватању правног оквира деловања војника у свим мисијама Војске Србије у светлу домаћег и међународног ратног и хуманитар-

⁷⁸ Antony Giddens, *Sociologija*, odabrana poglavlja, Beograd, 2001, s. 22.

⁷⁹ М. Марковић, Филозофске претпоставке друштвених наука, у *Војна наука и војна доктрина*, стр. 29.

ног права. Како каже један од твораца „модерне стратегије“ Александар Хамилтон: „...безбедност није могућа без снаге... Само ако будемо јаки, можемо, бирати мир или рат, како то наш интерес, вођен правдом, буде диктирао. Али, снага зависи од слоге ...од владе, оружја и изворних средстава земље.“⁸⁰ Свему томе велики допринос дају друштвене науке и посебно социологија са својим дисциплинама.

Литература

1. Рајт, М.: *Социолошка имагинација*, Вук Караџић, Београд, 1966.
2. Печујлић, М.: *Методологија друштвених наука*, Београд, 1982.
3. *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982.
4. *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
5. Рајнберг, С., А.: *Методика и техника научног рада*, Београд, 1949.
6. Šušnjić, Đ.: *Znati i verovati*, Stvarnost, Zagreb, 1982.
7. Шушњић, Ђ.: *Критика социолошке методе*, Градина, Ниш, 1973.
8. Горичар, Ј.: *Социологија*, Рад, Београд, 1959.
9. Марковић, Ж., Д.: *Општа социологија*, Савремена администрација, Београд, 1993.
10. Лукић, Р.: *Социологија морала*, САНУ, Београд, 1974.
11. Лукић, Р.: *Основи социологије*, Научна књига, Београд, 1970.
12. *Војна наука и војна доктрина* (Зборник радова), Сектор за школство, обуку, научну и издавачку делатност Генералштаба Војске Југославије, Београд, 1998.
13. Меринг: *Огледи из ратне вештине*, Београд, 1955.
14. Perimutter: *The Military and Politics in Modern Times*, Yale University Press, New Haven, 1977.
15. Беблер, А.: *Марксизам и војништво*, Војноиздавачки завод, Београд, 1977.
16. Abrahamson, B.: *Military Professionalization and Political Power*, Beverly Hills, Sage, 1972.
17. Lang, K.: *Military Institutions and the Sociology of War*, Beverly Hills, Sage 1972.
18. Wiatr, J.: *Социологија војске*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987.
19. Janowitz, M.: *Sociology and the Military Establishment*, Russel Sage Fondation, New York, 1959.
20. Finer, S., E.: *The Man on Horseback*, Pall Mall Press, London, 1962.
21. Huntington, P., S.: *The Soldier and the State*, Cambridge Mass, Harvard University Press, 1957.
22. Gidens, E.: *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006.
23. Mead Earle, E.: *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952.
24. Гликсман, А.: *Говор рата*, ВИНЦ, Београд, 1991.
25. Петрановић, Б.: *Историчар и савремена епоха*, Београд, 1994.
26. Вуксановић-Анић, Д.: *Историја и друштвене науке*, Трећи програм Радио Београда, пролеће 1971.
27. M. Howard (ed.): *Soldiers and Governments*, Nine Studies in Civil-Military Relations, London, 1975.

⁸⁰ Edward Mead Earle, *Творци модерне стратегије*, К-3, Војно дело, Београд, 1952, с. 149.